

კორნელი კეკელიძე
ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში

II

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი
1945

#13

„სამიჯნურო ცთუნების“ პრობლემისათვის
ქართულ ლიტერატურაში

„სამიჯნურო ცთუნება“ ძალიან გავრცელებული მოტივია ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, განსაკუთრებით ასკეტ-მეუდაზნოეთა ცხოვრებაში. აღთქმა „ქალ წულობისა“, ესე იგი სქესობრივ ურთიერთობათაგან თავდაჭერისა, ერთ-ერთი ძირითადი აღთქმაა ასკეტიკური პრაქტიკისა, მაგრამ მძლავრი ბუნებრივი მოთხოვნილება, რომლის ამოფხვრა მთლიანად შეუძლებელია, ხშირად იჩენდა თავს ასკეტის მყუდრო სენაკში, არა მარტო ჰალიუცინაციებისა და მოჩვენებების სახით, არამედ რეალური ქალის გამოჩენა-გამოცხადებითაც. ისეც ხდებოდა, რომ ამათუიმ პირს, რომელსაც ასეთი აღთქმა ჰქონდა დადებული, მტარვალნი, განსაკუთრებით დევნულების ეპოქაში, ძალას ატანდნენ ხელი აედოთ „აღთქმაზე“ ასე, მაგალითად, ბარლამ სირიელის „მარტვილობაში“ გადმოცემულია შემდეგი ეპიზოდი. „ქრისტიანე ვინმე მიეცა მეფესა მეკერპესა და იტანჯა მისგან ძლიერად. და ვითარ ყოველნი სატანჯველნი აღასრულნა მის ზედა მან მეფემან, და მოუძღურდა იგი და ვერ შეცვალა მან სარწმუნოებაჲ მისი ქრისტეს მიმართ; და იყო მეფე იგი უღონოებასა შინა დიდსა. მერმე ეშმაკეულთა კაცთა აზრახეს მეფესა მას ზრახვად ბოროტი და შეიყვანეს წმიდაჲ იგი საპყრობილედ და დააწვინეს იგი ცხედარსა ზედა პირადმართ და დაუკრნეს მას კელნი მისნი და ფერკნი ცხედარსა

მას ზედა ძლიერად. და მერმე დედაკაცი მეძავი მოიყვანეს მას ზედა, რათა დაწვეს იგი მის თანა უნებელად მისდა. ბოლო ვითარცა იხილა მოწამემან საქმე იგი ბოროტი და უღონოდ, მყის ენად თვსი კბილითა გარდაიკუეთა და სისხლითა პირი აღივსო და შეჰწერწყუა სისხლი იგი მეძავსა მას დედაკაცსა პირსა და შეღება იგი სისხლითა მით, ხოლო ვითარცა იხილა დედაკაცმან მან საკვრველი იგი საქმე, ჳმაყო ჳმითა დიდითა და თქუა: „ქრისტიანე ვარ მეცა და მრწამს მე ქრისტე“. მათ ორივეს თავი მოკვეთეს¹.

როდესაც „სამიჯნურო ცთუნებათა“ შესახებ ვლაპარაკობთ, რასაკვირველია, ასეთი ძალდატანებითი აქტი არ გვაქვს მხედველობაში, ჩვენ გვანტერესებს ისეთი მდგომარეობა ადამიანისა, როდესაც მას, ჩვეულებრივი სიტყვები, რომ ვიხმაროთ, „თავისუფალი არჩევის“ შესაძლებლობა აქვს, როდესაც მის გულში გააფთრებული ბრძოლა სწარმოებს „აღთქმის დაცვასა და დარღვევას შორის. ამ მხრივ შესაძლოა დავასახელოთ „ბალავარის“ ისტორიიდან ის ეპიზოდი, როდესაც იოდასაფს, მისი ცთუნების მიზნით, მისი მამა გარეშემოარტყამს

#14

„ქმნილკეთილ“ ქალებს, რომელნიც „წინაუროკეიდეს მას და სტვრითა და ჩანგებითა ქებასა შეასხმიდეს, ხოლო იგი, ოდეს აღძრვის გულისთქუჲმად, აღანთის სანთელი და მიუჰყრის თითი და, ეცხელის რად, უკმოიტაცის და თქვს: იოდასაფ საწყალო, უკუეთუ ვერ დაუდგამ აწ ეცხლსა, შენსავე აღნთებულს და კუალად დაშრეტადსა, და მას საუკუნესა ვიდრე დაუდგნე ცეცხლსა და ვითარ მოითმენ მნელსა მას გარესკნელსა? აწ დასცხერ ბოროტისაგან და ცოდვისა! და ესრე სახედ წინააღუდგებოდა გულის-სიტყუათა“². ეს მოტივი, - სქესობრივ გულის-თქმათა ცეცხლით მოშთობა, - უფრო რელიეფურად განვითარებულია ორს თხზულებაში, რომელნიც წარმოშობით უფრო ძველია, ვიდრე „ბალავარიანი“.

ერთს მათგანს ეწოდება, *Ανδρῶν ἀγίων βίβλος*, სხვანაირად „პატერიკი“, ქართულად „მამათა წიგნი“. ის დაწერილია ბერძნულად მეხუთე საუკუნის

¹ Н. Марр, Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера II, 135-136

² სიბრძნე ბალავარისა, გამოცემა ილ. აბულაძისა, გვ. 67

ნახევარში, ხოლო მეექვსეში თარგმნილია ლათინურად¹. ქართულად ის ორი რედაქციით არის გადმოცემული, ერთი შესრულებულია ექვთიმე ათონელის მიერ მეათე საუკუნის უკანასკნელ მეხუთედში, დედანთან შედარებით ძალზე შემოკლებით, როგორც ეს სჩვევია ექვთიმეს,² მეორე შესრულებულია XI საუკუნის მეორე ნახევარში თეოფილე ხუცესმონაზონის მიერ მთლიანად, ისე, როგორც დედანშია.³ ამ თხზულების მეხუთე თავში (ბერძნულიდ, მეექვსეში ქართულად) გადმოცემულია შემდეგი:⁴

„განშორებული ვინმე იყო ქუემოთა მათ კერძოთა ეგვპტისათა და იყო იგი ფრიად სახელოვან, რამეთუ უდაბნოსა მას შინა ერთსა სენაკსა იწროსა მკვდრ იყო. და აჰა ესერა ბირებულ იქმნა ეშაკთაგან მრავალღონეთა დედაკაცი ვინმე განვრდომილი და არაწმიდაჲ. და ვითარცა ესმა მისთვის ჰრქუა ჭაბუკთა: „რაი მომცეთ მე, უკუეთუ დავსცე განშორებული თქუენით? ხოლო მათ აღუთქუეს საჩინოსა რასმე მიცემად მისა. და გამოვიდა იგი მიმწუხრი და მივიდა ღამით სენაკად ბერისა რეცა ვითარცა შეცთომილი. და ვითარცა დაჰრეკა კარსა, გამოვიდა ბერი და იხილა რაჲ იგი, აღშფოთნა და ჰრქუა: „ვითარ მოხუედ შენ აქა?“ ხოლო იგი ტიროდა სიცრუვით და ჰრქუა: „შეცთომილი მოვედ მე აქთაჲ. შეეწყალა იგი ბერსა და შეიყვანა იგი ეზოსა სახლისა თვისისასა და შევიდა სენაკად თვსა და დაჰკმა კარი. და აჰა ესერა ბორგნეულმან მან იწყო კმობად და ტირილად და ეტყოდ: „ბერო! მკეცნი შემჰამენ მე აქაჲ. ხოლო იგი კუალად აღშფოთნა და სასჯელთაგან ღმრთისათა შეეშინა და თქუა: „ვინაჲ მოვიდა ჩემდა განსაცდელი ესე?“ და განაღო კარი და შეიყვანა იგი შინა. ხოლო იწყო ეშმაკმან სროლად მისა მიმართ. ცნა ბერმან მან ქანებაჲ ეშმაკისაჲ და თქუა: „ესე ღონენი არიან მტერისანი და მისა მელის ბნელისანი, ხოლო მე ღმრთისაჲ ნათელ არს, აღდგა უკუე და ადაგზნა ლამპარი აღგზნებულმან მან გულის-თქუმითა და იტყოდა: „რომელნი ამას ესევითარსა

#15

¹ ბერძნული დედანი ჯერ არ გამოცემულა, ლათინური თარგმანი, Migne, PL. T. 75. ამ წიგნის შესახებ იხ. ჩვენი „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, I, გვ. 503-505.

² ხელნ. საქართ. მუზეუმისა A 35, მთლიანად არ შენახულა, აკლია მეორე ნახევარი.

³ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 220-223.

⁴ მოგვყავს ეპიზოდი თეოფილეს თარგმანიდან, ექვთიმეს ის არ გადმოუღია.

იქმოდინ, სატანჯველად მივლენ იგინი საუკუნოდ; გამოიცადელა აქადთვე თავი შენი თუ ძალ-გიც-ძია დათმენად ცეცხლს მას აუკუნესად? და მიუპყრნა თითნი თვისნი ლამპარსა მას ზედა ცეცხლისასა და დაწუნა იგინი. და ვერ აგრძნა შემწველობად იგი გარდამატებისაგან ცეცხლსა მას გულისთქუმისასა და აღდ უღებისა ჯორცთაჲსა. ჰყოფდა უკუე იგი ამას ვიდრე განთიადმდე, ვიდრემდის დაიწუნა სრულებით ყოველნივე თითნი თვისნი, ხოლო უბადრუკი იგი დედაკაცი ხედვიდა რად ამას, რომელსა ჰყოფდა კაცი იგი ღმრთისად, ზარგანხდილ იქმნა შიშისაგან და მოკუდა. ხოლო იქმნა რად განთიად, მოვიდეს ჭაბუკნი იგი განშორებულსა მას თანა და ეტყოდეს: „მოვიდაა აქა გუშინ მწუხრი დედაკაცი“? ჰრქუა მათ ბერმან: „ჰე მოვიდა, აჰა ესერა შინა სძინავს! და ვითარცა შევიდეს იგინი, პოვეს დედაკაცი იგი, რამეთუ მომკუდარ იყო. და ჰრქუეს ბერსა: „ესე მომკუდარ არს, მამაო!“ მაშინ მან უჩუენა მათ ჯელნი თვისნი და თქუა: „იხილე, რად ესე მიყო ასულმან ეშმაკისამან, რამეთუ წამიწყმიდა თითნი ჩემნი. და მიუთხრა მათ ყოველი იგი ყოფილი. მერმე თქუა: „წერილ არს, არა მიგებად ბოროტი ბოროტისა წილ, და ყო ლოცვად და აღადგინა იგი. და წარვიდა დედაკაცი იგი და მიერიტგან მოიგო მანცა ცხოვრებად რჩეული და ესრეთ ზოგად ყოველნი ჰმადლობდეს ღმერთსა¹.

მეორე ხზულება, რომელშიაც ეს მოტივი უფრო ფართედაა გაშლილი, არის „ცხოვრებად წმიდისა მამისა ჩუენისა მარტინიანესი“. ის ოდნავ ძველია, ვიდრე პირველი, დაწერილი უნდა იყოს ბერძნულად მეოთხე საუკუნის დამლევს თუ მეხუთის დამდეგს. ცნობილია სამი მისი რედაქცია ბერძნულ ენაზე² და ერთი ქართულ თარგმანში, რომელიც მოთავსებულია XI საუკუნეში სვიმეონ ხერკელის მიერ გადაწერილს ხელნაწერში³. ამ თხზულებაში გადმოცემულია შემდეგი. ქალაქ კესარიის მახლობლად, პალესტინაში, ერთს უდაბურსა და მიუვალს მთაზე დაყუდებულ ცხოვრებას ეწეოდა ახალგაზრდა, ლამაზი და მოხდენილი ბერი

¹ ხელნაწერები საქართველოს მუზეუმისა A 1105, ფ. 150a¹ - 151 a¹, A 168, ფ. 154-155. თეოფილეს ნუსხაში (A 1105) ყურადღებას იქცევს ზ-ს თაისებური ხმარება: როგორც უმარცვლო უ-ს შემდეგ (მას. ქუჭმოთა), ისე სივის ფუძეში (კჭრმოთა, სახჭლოვან, რჭცა), ჩვენს გამოცემაში ეს თავისებურება არ დაგვიცავს.

² ერთი ამათგანი სვიმეონ მეტაფრასტს ეკუთვნის, ის დიდხანია გამოცემულია, ხოლო ორი გამცემა 1907 წელს (Палестинский Сборник, т. XIX, вып. 3, стр. 83-114).

³ ეს ხელნაწერი შეადგენს კუთვნილებას ქართველთა ილიას სკიტისას ათონზე, მისი აღწერილობა იხ. A 1121, №5.

მარტინიანე, რომელიც ყველას აკვირვებდა ღვთისწიერი და ასკეტიკური მოქალაქობით. ერთხელ კესარიის ქუჩებში მოსეირნენი მის შესახებ ლაპარაკობდნენ. ერთმა ლამაზმა ქალმა ყური მოჰკრა მათ საუბარს, მივიდა მათთან და უთხრა: ვინ არის ის, ვინც თქვენს გაკვირვებას იწვევს? თუ მოვინდომე, ისე გავიტაცებ მას როგორც ქარი ხის ფოთოლს. მარლაცდა, რაში გამოიხატება იმისი ღვაწლი? დამწყვდეული ნადირივით უდაბნოში, ვერ ხედავს ვერც ქალს, ვერც სასიხარულო რამეს. განა გაგონილა, რომ ბალახი უცეცხლოდ იწვოდეს? თუ ბალახი არ იწვის, როდესაც მის გარშემო ცეცხლი ანთია, ეს მართლაც საკვირველია! ასე შევხედოთ ამ საქმესაც. მე მივალ მასთან და, თუ ის არ

#16

შესცდება, როდესაც ჩემს შვენიერებას და სილამაზეს იხილავს, რაც გინდათ, თქვით! დანადგვდნენ, ქალი სახლში წავიდა, გაიხადა თავისი ძვირფასი ტანისამოსი და ძონძებში გამოეწყო, თავი უბრალოდ წაიკრა, წელზე თოკი შემოირტყა, ჩაალაგა ბოხჩაში ოქროს სამაჯურები, ბეჭდები, თვალმარგალიტი მდიდრულად შემკული ტანისამოსი, ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც დიაცს მოეპოვება ჭაბუკის მოსანადირებლად. ძალზე მოგვიანებით, საშინელს ქარბუქსა და წვიმაში, ის ახოხდა იმ მთაზე, სადაც განდეგილი ცხოვრობდა, დადგა მისი სენაკის მახლობლად და შემზარავი, სასოწარკვეთილი ხმით დაიწყო: შემიბრალე, მონაო ღვთისაო, და ნუ დამაგდებ მხეცების შესაჭმელად. მე გზას ავსცდი მოვხვდი ამ უდაბურ ადგილას და არ ვიცი, სად წავიდე. ნუ გულებელსყოფ ასეთს გასაჭირში ჩავარდნილს, ნუ შეაქცევ ზურგს, მეც ხომ ღვთის ქმნილება ვარ! თუ უყურადღებოდ დამტოვებ და მხეცების ულუფად გამხდი, იცოდე, ღვთის მსჯავრი დასწვავს შენს სულს! როდესაც მარტინიანემ გაიგონა ასეთი საზარელი მოთქმა, გამოაღო ფანჯარა: საცოდავი ქალი რომ ასეთს ყოფაში დაინახა, თქვა: ვაი ჩემს თავს, განსაცდელი კარს მომდგომია! თუ ყურადღებას არ მივაქცევ ამ საბრალოს, მას მართლაც ხეცები შესჭამენ, და თუ დახმარების ხელს გავწვდი, ვაი თუ საბრზე რაიმე დამიგოს! ცოტა ფიქრის შემდეგ გააღო კარები და ქალი სენაკში შეუშვა.

გააჩალა ცეცხლი და სტუმარს უთხრა: დედაკაცო, გათბი და შენს თავს მოუარე. აქ არავინაა, რომ შენ მოგიაროს! თან ცოტაოდენი ნაყოფი შესთავაზა და უთხრა: ჭამე და დარჩი აქ! თვითონ კი შევიდა უშინაგანეს ოთახში, ჩაიკეტა კარი და, დაწესებული ლოცვის წართქმის შემდეგ, ჩვეულებისამებრ მიწაზე მიწვა დასაძინებლად. მთელი ღამე ვნებათა მღელვარებისაგან ის ცახცახებდა და ბორგავდა. დილით ადგა ადრე, რომ ქალი მოეშორებია და სულიერი სიმშვიდე დაებრუნებია, მაგრამ რა დაინახა? ქალს მონძები გაუხდია, ჩაუცვამს ძვირფასი ტანსამოსი და მორთულა საგანგებოდ. რათა საბრალო ბერი მოინადიროს. მარტინიანემ დაინახა თუ არა თვალწარმტაცი, ულამაზესი ქალი, სულერთიან გონება დაკარგა, ის ქალს ეკითხება: ვინ ხარ, საიდან მოსულხარ, რას ნიშნავს შენი ასე ანაზდეულად გარდაქმნა? ქალი მომაჯადოებელი, თავისუფალი ქცევით უპასუხებს: მე, უფალო ჩემო, კესარიელი ვარ, როდესაც გავიგე ამბავი გონებიდან შემშლელი შენი სილამაზისა და კეთილსახიერებისა, ცეცხლივით აენთო გული ჩემი, და მოვედი აქ, რათა გავძლე შენი ცქერით და დავტკბე შენთან ყოფნით. რა საჭიროა უფალო ჩემო, ასეთი თავშეუკავებელი მარხულობა, რად აჭკნობ შენს ასაკს არაბუნებრივი თავდაჭერით და მოთმინებით? რომელი წერილი გიკრძალავს შენ ჭამასა და სმას ან ღამაზე ქალთან დროს ტარება? რომელ წინასწარმეტყველს ან პატრიარქს უთქვამს უარი ქალთან კავშირზე, ან რომელი იმათგანი გამოვარდნილა ასეთი კავშირისათვის სასუფეველიდან? განა ენოქი, აბრამი, იაკობი, მოსე, რომელთაც ერთი კი არა, რამოდენიმე ცოლი ჰყავდათ, სათნო არ ეყვნენ ღმერთს? არას ვამბობ დავითის, სოლომონის, პეტრე მოციქულის და სხვათა შესახებ, განა ქალებმა მათ დაუხშეს სასუფეველის კარები? ასეთი შემპარავი სიტყვებითა და ხელის ამაზრზენი ცაცუნით მან შეარყია სიმტკიცე თავდაჭერილი ასკეტისა. ის ეუბნება ქალს: მე რომ შენ ცოლად შეგირთო, სად უნდა წაგიყვანო

#17

ან რით უნდა გარჩინო, როდესაც არაფერი არ მაბადია? ქელი ეუბნება: შენ მხოლოდ დააკმაყოფილე ჩემი სურვილი, რომელმაც მე აქ მომიყვანა დამატკბე

შენი სილამაზით და ახალგაზრდობით და ნურაფერი ნუ გენადვლება; მე მაქვს ოქრო, ვერცხლი, დიდი ქონება, ყმები, ყველაფრის ამის ბატონ-პატრონად შენ გაგხდი, მხოლოდ ისმინე ჩემი მუდარა, დაწე ქმთან და დაშრიტე ცეცხლი სიყვარულისა, რომელიც ჩემს გულში ანთია! როდესაც ის ასე ამბობდა, ვნებათა კოცონი დაინთო ბერის გულში, და ის უკვე, ქალთან ერთად, გეგმებს ადგენს, თუ როგორ მოიყვანოს სისრულეში სასიამოვნო განზრახვა. დედაკაცო, ეუბნება მას, დაიცადე ცოტა, ჩემთან ხშირად ღოცვა-კურთხევისათვის გარეშენი მოდიან ხალმე, მე გავალ კარში, თვალს მიმოვაგლებ გზებს, რომ ვინმემ არ შემოგვისწროს და ხელი არ შეგვიშალოს. ეს თქვა და გამოვიდა კარში. ავიდა მახლობელ მაღალ კლდეზე და იქიდან დაიწყო გზების დათვალიერება. მოუთმენლად ისწრაფის უკან გამობრუნებას; მაგრამ უცბად შეიცვალა მისი განზრახვა და გადაწყვეტილება. როდესაც ის კლდიდან ძირს ჩამოდიოდა, გზადაგზა შეაგროვა გამხმარი ფიჩხი. მოიტანა თავის სენაკში და გააჩაღა კოცონი, როდესაც ალი ავარდა ზევით, მან გაიხადა ფეხსაცმელი და შეიჭრა შუაგულ ცეცხლში. რასაკვირველია ფეხები დაეწვა, ვეღარ გაუძლო ტკივილის სიმძაფრეს და გარე გამვარდა. ის ამ დროს თავის თავს ეუბნება: როგორ ფიქრობ, მარტინიანე კარგია ცეცხლში დაწვა, ადვილი ასატანია ეს? თუ შენ ამას არაფრად ჩააგდებ, შეეყავ იმ ქალს, რომელიც დაუშრეტელ ცეცხლს და დაუძინებელ მატლს გიმზიდებს! როდესაც ტკივილები ცოტათი დაუცხრა, ის კვლავ შევიდა ცეცხლში, მაგრამ ტკივილს ვერ გაუძლო, უკანვე ამოვიდა და დავარდა მიწაზე და თავისი არაჯეროვანი საქციელისათვის ღმერთს ვედრებით მიმართა. ბერი ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადის და ბოლოს, როგორც მოხეტიალე მწირი, სულს დალევს ათინაში. ღმერთთან შერიგებული. ხოლო ის ქალი იმ ღამის შემდეგი, მარტინიანეს საქციელით თავზარდაცემული, ერთს დედათა მონასტერში მოლოვნად აღიკვეცება.¹

ქართულს ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიაში, ან რომელსამე ძველს ნაწარმოებში ვერ ვხვდებით ამ მოტივის გამოყენებას. სამაგიეროდ ის უნებლიეთ გვაგონებს ილია ჭავჭავაძის „განდეგილს“. ჩვენ არ შეუდგებით „განდეგილის“ შინაარსის

¹ Палестинский Сборник, т XIX. вып. 3, стр. 85-114, 97-130. თვითონ ქართული ტექსტი ჩვენთვის ამჟამად ხელმიუწვდომელი აღმოჩნდა, როდესაც ერთადერთი ხელნაწერი მისი ათონზე ინახება, ამიტომ ეპიზოდი მოვიყვანეთ ბერძნული ტექსტის მიხედვით.

გადმოცემას, ის ყველასათვის ცნობილია; ვაჩვენესთ მხოლოდ მსგავსებას და განსხვავებას ამ ორ ნაწარმოებს შორის. დავიწყეთ მსგავსებიდან.

1. ერთს უდაბურია და მიუვალს მთაზე დაყუდებულ ცხოვრებას ეწევა განდეგილი მარტინიანე, რომელიც ყველას აკვირებს თავისი ღვთისნიერი ასკეტური ცხოვრებით; ღვთისნიერ, ასკეტურ ცხოვრებას ატარებს ილიას „განდეგილიც“:

სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ორბნი, არწივნი ვერ შეხებიან,

#18

სად წვიმა-თოლნი, ყინულად ქმნილნი,
მზისგან აროდეს არა დნებიან,
სად უდაბურსა მას მყუდროებას
კაცთ ჟრიამული ვერ შესწვდენია.

2. მარტინიანე იყო ახალგაზრდა, ლამაზი და მოხდენილი; ილიას „განდეგილიც“

არ იყო ხნიერ, მაგრამ, ვით წმიდანს,
სულის სიმაღლე ზედ დასჩენოდა.
სახე გამხდარი, კუმტი და მწყრალი
სიწმიდის მადლით დაჰმშვენებოდა,
და მაღალს შუხლსა, ნაოჭად შეკრულს,
შარავანდები გადაჰფენოდა.

3. მოგვიანიბით, საშინელს ქარბუქსა და წვიმაში, ქალი ახოხდა იმ მთაზე, სადაც მარტინიანე ცხოვრობდა, და მისი სენაკის კარების მახლობლად დადგა. რა პირობებში მიადგა ილიას „განდეგილის“ კარის ჯაჭვს მწყემსი ქალი?

შეირყა მთელი ცა და ქვეყანა
იმა ჭექით, იმა ქუხილით,
ცა აირია, დაბნელდა უცებ,
და წამოვიდა სეტყვა შხუილით.
ქუხვა და ჭექა, ელვა და სეტყვა,

არევ-დარევით ღრუბლების სრბოლა,
ქართა, აწ გრიგლად სადმე ქცეულთა,
ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა...

4. ქალმა შემზარავი სასოწარკვეთილი ხმით დაიწყო: შემიბრალე, მონაო ღვთისავ
მარტინიანე, და ნუ დამიგდებ მხეცების შესაქმელად, მე გზას ავსცდი, მოვხვდი, იმ
უდაბურს ადგილას და არ ვიცი, სად წავიდე (ასევე ლაპირაკობს ეგვიპტელი ბერის
სენაკთან მისული ქალიც), ნუ უგულებელს მყოფ ასეთ გასაჭირში ჩავარდნილს,
მეც ხომ ღვთის ქმნილება ვარ! ილიას „განდეგილს“ მოესმა სენაკში ადამიანის ხმა,
ყური ათხოვა, თითქოს ვიღაცა კივის და იძახის ზღუდის ძირს. და, ვით ყმა ვინმე,
ღალღების ხმით შესაფარს ბინას ითხოვდა.

კაცი ვარ, კაცი, მომეცი ბინა,
მიხსენ, ღთის მადლსა, სიკვდილისაგან.
ვერ ჰხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს
და ზედ დაეცეს დედამიწასა!
შემიბრალე მე,
და ნუ დამიჭერ ჭერსა, ბინასა,
თურმე ნუ იტყვი, გზა ამრევია
და მიდგომივარ მონასტრის ზღუდეს.

5. ბრძოლა მარტინიანეს გულში-მიიღოს თუ არა მის კარს მომდგარი,
გზააბნეული, გაჭირებაში მყოფი ქალი; ასეთივე ბრძოლაა „განდეგილის“ გულში,
როდესაც ის დაინახავს ქალს:

#19

თუ მაცდური ხარ, ჩანს, ღმერთს სწადიან
მწირი ცოდვილი დღეს გაოსცადოს.
შეკრთა, შეშინდა ამა ხმისაგან,
ნუთუ აწ ბედმან ქალის სახითა
განსაცდელი რამ მას მოუვლინა?

6. მარტინიანემ ანაზდეული სტუმარი სენაკში შეუშვა, გაუჩაღა ცეცხლი, რომელზედაც სტუმარი თბება. „განდეგილმაც“ შეუშვა სენაკში მწყემსთ ქალი, ის თბება ცეცხლზე, რომელიც მასპინძელმა გაუჩაღა მას.

7. მარტინიანემ თავის წინ დაინახა კოხტად ჩაცმული მშვენიერი, ულამაზესი ასული, რომელსაც ის ეკითხება: ვინ ხარ, საიდან და რად მოსულხარ? ქალიც უყვება, საიდან და როგორ მოხვდა აქ. ილიას „განდეგილმაც“ თავის წინ დაინახა თვალწარმტაცი, შეუდარებლად ლამაზი ასული, რომელსაც ის ეკითხება: ვინა ხარ, შვილო, ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა? ქალიც უყვება, თუ როგორ, რა პირობებში მოხვდა ის აქ.

8. იწყება დიალოგი მარტინიანესა და ქალს შორის, ქალი უმტკიცებს მას, რომ ის ასკეტიკური ცხოვრება, რომელსაც ის ეწევა, არც ბუნებრივია და არც ღვთის სათნო, ამქვეყნიური სიკეთით და მშვენებით დატკბობა ადამიანს არ უზშავს სასუფეველის კარებს. ასეთივე დიალოგია გამართული „განდეგილსა“ და მწყეს ქალს შორის:

ღმერთს რაში უნდა

ამ ყინულებში ყოფნა კაცისა?

მითქვამს: იქ ყოფნა რას არგებს სულსა?

განა სწყინს ღმერთს, რომ კაცი შეჰხარის

ქვეყანას, ღვთითვე დაბადებულსა?

ვფიქრობდი: ნეტა მაშ რისთვის მორთო

ესე ლამაზად წუთისოფელი?

განა მისთვის, რომ ადამიანმა,

შეაჩვენოს და აიღოს ხელი?

ყელაფერს უნდა გამოეთხოვო,

ჩემს ტოლს და სწორსა, ლხინს და სიხარულს?

ვინც ქვეყანა ვართ, ყელა წავწყდებით,

ვეღარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?

9. მარტინიანე ქალის სიტყვებმა შეარყა, მის გულში ვნებათა კოცონი დაენტო და მან გადაწყვიტა, დაეწაფოს სასურველ სასმისს, მხოლოდ წინასწარ

მოქმედების გეგმას ადგენს, რომ ვინმემ მოულოდნელად ხელი არ შეუშალოს მას. ილიას „განდეგილმა“ რომ მშვენიერი მწყემსი ქალი იხილა, მას

დაუცხრა სული აქოთებული
და რაღაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა
თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებული.
ფეხი წინ წადგა...
ვეღარ გაუძლო საწყალმა მწირმა.
და დაიხარა თავი ქალის ბაგეებისაკენ.

#20

10. მარტინიანეს განზრახვა და გადაწყვეტილება უცბათ შეუვალა, მან სისრულეში აღარ მოყვანა თავისი გულისთქმა, ღმერთს ვედრებითა და სინანულით მიმართა, მოშორდა იქაურობას და დიდხანს გიჟივით დახეტიალბდა, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადიოდა, სანამ ხეტიალში არ დალია სული. ილიას „განდეგილმაც“ დახარა თავი, მაგრამ

უცებ გაშეშდა... ეჰა, წარწყმედავ,
ეს რა სურვილი გულს გაიტარა?...
და როგორც გიჟი, გავარდა კარში.
ეს ვინ რბის, დამრწის? ეს ვინ ტანტალებს
იმ კლდეებშია თავაბურმგნული?

ღმერთს ევედრება, ინანიებს თავის ცოდვას და ბოლოს სულს განუტევენ.

ახლა ვაჩვენოთ ამ ნაწარმოებთა შორის არსებული განსხვავება. ილიას მწყემსი ქალი ნამდვილი ბუნების შვილია, ის სრულიად შემთხვევით, მოულოდნელად, წინასწარი განზრახვის გარეშე მოხვდება განდეგილის საყუდთან. მარტინიანეს „ცხვრების“ ქალი კი მსუბუქი ყოფაქცევის, ქალაქის ბოჰემიდან გამოსული ქალია, მას წინასწარ გადაუწყვეტია მარტინიანეს შეცდენა, სანამდღოც კი დაუდვია ამის შესახებ, ის მწირს ატყვილებს - გზას ავსცდი და ამიტომ მოვხვდი აქაო (ასეთივეა და ასე იქცევა ეგვიპტელი ბერის სტუმარი ქალიც). ამ მხრივ მარტინიანეს „ცხოვრება“ (აგრეთვე ეგვიპტელ ბერსაც)

ზედმიწევნითი სიახლოვით იმეორებს ლ. ტოლსტოის მოთხრობა „Отец Сергий“. მარტინიანეს „ცხოვრებისა“ და „მამა სერგის“ ქალები ერთნაირად გაქნილები არიან და ერთნაირად მოქმედებენ.

მარტინიანე (და გვიპტელი ბერი) მეტს სულიერ ბრძოლას განიცდის, რომ საბოლოოდ არ დაეცეს, ის ფიზიკურ საშუალებასაც კი მიმართავს გულისთქმის მოსაშთობად: ანთებულ ცეცხლში შედის შიშველი ფეხებით. ამ შემთხვევაში ისა და იოდასაფი (ბალავარის სიბრძნისა) დიდად ენათესავებიან ერთმანეთს (უფრო მეტად იოდასაფი და ეგვიპტელა ბერი), ორივეს კი ამათ - „მამა სერგი“ ლ. ტოლსტოისა, რომელიც გულისთქმის მოსაშთობად თითს მოიჭრის ცვლით. სხვა წვრილმან განსხვავებას ჩვენ აღარ გამოუდგებით.

როგორც ვხედავთ, ამ ნაწარმოებთა შორის უფრო მეტია და არსებითი მსგავსება, ვიდრე განსხვავება. მარტინიანესი და ეგვიპტელი ბერის „ცხოვრების“ უბრალო, ულაზათო მოთხრობა ი. ჭავჭავაძის „განდეგილში“ შეუდარებელ მხატვრულ ფორმებშია მოცემლი, გაცილებით უფრო მხატვრულში, ვიდრე ის ლ. ტოლსტოის გადმოუცია. გმირთა მოქმედების ფსიქოლოგიური მოტივაცია ილიას ნაწარმოებში უფრო მძლარადაა მოცემული, ვიდრე „ცხოვრების“ უპრეტენზიო თხრობაში.

ასეთია ამ ნაწარმოებთ სიუჟეტურ-ფაბულური ურთიერთობა, ისინი არცთუ იდეურად არიან დაშორებულნი ურთიერთისაგან. განსენებული კ. აბაშიძე თავგამოდებით ამტკიცებდა თავის „ეტიუდებში“, თითქოს ი. ჭავჭავაძემ პირველმა აღმოაჩინა თავის „განდეგილში“ ის ფაქტი, რომ ბუნების მოთხოვნილების (ამ შემთხვევაში სქესობრივი აღლუ) ხელოვნურად მოშთობა შეუძლებელია,

#21

რომ ვერავითარი ასკეტიკური მოსაზრებანი ამ მოთხოვნილებას საბოლოოდ ვერ აღმოფხვრიან. ვფიქრობთ, ასეთი აღმოჩენის პრეტენზიები ილიას არ ჰქონია, რადგანაც ეს ილიაზე გაცილებით ადრე ყოფილა „აღმოჩენილი“. ჯერ კიდევ პირველი საუკუნის ე.წ. „კლემენტინეზში“, - სასულიერო რომანის ამ პროტოტიპში,

- ვკითხულობთ: „ჩვენ ყველანი ეროსის იარაღნი ვართ, მის ნებას ვასრულებთ არა ჩვენი სურვილის, არამედ მისი ბრძანების თანახმად. ჩვენ კი გვსურს თანახმად მისი ნებისა და, თიუ ვცდილობთ შევზღუდოთ ეს სურვილი რაღაც თავდაჭერილობის გულისათვის, უდიდეს ცოდვას ჩავდივართ. დეე, გაიღოს მის წინაშე ყველა კარი, მოხსნილ იქნას უხეირო კანონი... შეუძლებელია ეროსისაგან თავის დაღწევა, თუ კი ის ვინმეს მოსძებნის, ვინაიდან შეყვარებულთა სურვილი და ვნება ნებისმიერი არაა“. დასახელებული ფაქტი „აღმოჩენილი“ ყოფილა, თუ გნებავთ, ეგვიპტელი ბერისა და მარტინიანეს „ცხოვრებათა“ ავტორების მიერაც. ამ ავტორებმა უფრო ადრე და უფრო მძლავრად „დამარცხეს“ ასკეტი, თუ „დამარცხებად“ ჩავთვლით შეუსრულებელ განზრახვას, სურვილს, გულისთქმას. ეგვიპტელი ბერის, მარტინიანესა და ილიას „განდეგილის“ მოქმედებაში ასკეტიზმის სრული „დამარცხება“ იქნებოდა მაშინ თუ ისინი უარჰყოფდნენ „ასკეტიზმს“,¹ როგორც ამ ქვეყნისა და მის სიამოვნებათაგან განდგომას, და ამქვეყნიურ ცხოვრებას, მისი ავითა და კარგით, დაუბრუნდებოდნენ, როგორც მოქცა, მიგალითად, ლ. ტოლსტოის „მამა სერგი“. ის წავიდა ციმბირში, „поселился на заимке у богатого мужика и теперь живет там; он работает у хозяина в огороде и учит детей и ходит за больными“. ასე არ მოიქცნენ ეგვიპტელი ბერი, მარტინიანე და ილიას განდეგილი, ისინი არ დაბრუნებიან ქვეყანას და ცხოვრებას, პირიქით თავისი ცხოვრება დალიეს ლოცვა-ვედრებასა, სინანულსა, სვინიდისის ქენჯნასა და მძაფრ ასკეტიკურ მოღვაწეობაში. არც ისაა მართალი, თითქოს „განდეგილში“ ის აზრი იყოს გატარებული, რომ დიდიხნის შეკაებულის, მოზღვავებული გრძნობის დაუკმაყოფილებლობას უთუოდ ისეთი მძიმე შედეგი უნდა მოყოლოდა, და როგორიც იყო სიკვდილი განდეგილისა (ეტიუდები I, 190). რატომ არ მოჰყვა ასეთი სიკვდილი იოდასაფის, ეგვიპტელი ბერის, მარტინიანეს და მამა სერგის თავშეკავებულობას? განდეგილი იმისაგან კი არ მომკვდარა, რომ ის სქესობრივად ვერ შეუერთდა მწყემს ქალს და ხორციელი მოთხოვნილება არ დააკმაყოფილა, არამედ სინდისის მძაფრი ქენჯნისაგან („იგივე ქენჯნაა, იგივე ძრწოლა“).

¹ ასკეტიზმი არაა დედაკაცთან ხორციელი კავშირის უარყოფა მარტო.

ასეა თუ ისე, გვიქვს საბუთი ვთქვთ, რომ „განდეგილი“ სიუჟეტურ-იდეურ ნათესაობას ამჟღავნებს მარტინიანეს „ცხოვრებასთან“. ეს ნათესაობა ვერ იჩენდა თავს იმაში ვერც ლ. ტოლსტოის „მამა სერგის“ ზეგავლენით, რადგანაც ის „განდეგილზე“ გვიანაა დაწერილი, ვერც მარტინიანეს „ცხოვრების“ ლიტერატურული რედაქციის შთაგონებით. ამ „ცხოვრების“ ბერძნულ რედაქციებს იგი ვერ გამოიყენებდა, სხვა არა იყოს იმიტომაც, რომ ორი მათგანი მხოლოდ 1907 წელს გამოქვეყნდა, ქართული თარგმანი კი მისთვის ხელმიუწვდომელი

#22

იყო, ვინაიდან ერთადერთი ნუსხა მისი ათონის მთაზე ყოფილა შენახული მხოლოდ.¹ მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს თქმულება ილიას აუღია ხალხური სიტყვიერებიდან, სადაც ის ალბათ დიდიხნიდან ყოფილა გადასული. ამას ისიც გვაფიქრებინებს, რომ თვითონ ავტორს თხზულებისათვის „ლეგენდა“ დაურქმევია. აქედან ერთერთი ამოცანა ჩვენი ფოლკლორისტებისა-ოძებნონ ეს თქმულება.²

¹ 1895 წელს ჟურნალ „Нива-ს ერთ-ერთ წიგნაკში (№5) დაიბეჭდა მოთხრობა „Бегство от женщины“, რომელშიაც მოკლედ და ზოგადად მოცემულია მარტინიანეს თავგადასავალი, მაგრამ, ცხადია, 1883 წელს ილია ამ გამოცემით ვერ ისარგებლებდა. ამ გამოცემით გაუცვნია მარტინიანეს თავგადასავალი კ. აბაშიძესაც (იხ. მისი „ეტიუდები“, I, 211, შენიშვნა 1), რომელიც მზადაა „განდეგილი“ ფლობერის La tentation de st. - Antoine-სა და ზოლას La faute de l'abbé Maurel-თან უფრო ახლოს დააყენოს, ვიდრე ამ „ცხოვრებასთან“, ამის საკმაო საბუთს ყოველ შემთხვევაში აღნიშნული თხზულებანი არ ძლევია.

² ს. მაკალთიამ გამოაქვეყნა მის მიერ ხევში გაგონილი სამი პატარა ვარიანტი ცბიერი დედაკაცის მიერ ბეთლემის წმ. გიორგის მონასტრის ბერის შეცთენის ლეგენდისა (ხევი, 1934, თბილისი, გვ. 239-242), მაგრამ ამ ვარიანტების უხეში, ნატურალური თქმულება ძალიან შორსაა როგორც მარტინიანეს „ცხოვრების“, ისე ილიას „განდეგილის“ ლეგენდის თქმულებისაგან, უკანასკნელს ისინი ზოგად ხაზებში ხვდებიან.